

Rezumat | Teză de doctorat | Cluj-Napoca 2025 | Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Centralități secundare. Sistemalizare și proiecte nefinalizate în Cluj-(Napoca) între anii 1958-1989

Student-doctorand:

Arh. Ștefania-Liliana BOCA

Conducător științific:

Prof. Dr. Arh. Dana VAIS

Introducere

(...) aş sublinia că a evita să cunoşti şi ce-au gândit cei dinaintea ta nu poate fi o atitudine constructivă.¹

Prezenta lucrare studiază formarea discursurilor legate de centralităţile secundare, în oraşele româneşti în timpul perioadei socialiste, precum şi modul în care acestea au fost formate de viziunea partidului unic, generând în timp o reţea fragmentară şi discontinuă la scară naţională. Aşa cum sugerează şi titlul, studiul acordă o atenţie deosebită oraşului Cluj(-Napoca),² care devine relevant din punct de vedere urbanistic odată cu intensificarea dezvoltării industriale din jurul anului 1970. Tot în această perioadă sunt construite şi centrele sale secundare, fapt ce motivează alegerea Clujului ca studiu de caz.

Dorinţa de a trata subiectul centralităţilor în Cluj-Napoca porneşte şi de la o carenţă, şi anume cea a teoretizării unor procese care au marcat cadrul construit în timpul perioadei socialiste. Deşi există autori care abordează subiectul urbanizării oraşului Cluj-Napoca în perioada socialistă - majoritatea dintre aceştia fiind chiar arhitecţii care au activat în acea perioadă - existenţa acelor texte nu este acoperitoare din punctul de vedere al *teoretizării* aspectelor ce au influenţat urbanismul clujean între anii 1947-1989. Valoarea acestor materiale, precum şi a autorilor arhitecţi care au activat în Cluj în perioada socialistă este incontestabilă, însă lucrarea propune completarea acestor texte cu un demers care priveşte mai curând spre un discurs al urbanismului acestor ani, pentru ca mai apoi să studieze aplicarea acestuia în contextul local. Această metodă serveşte în evidenţierea unor aspecte ce ţin în primul rând de relaţia dintre teorie şi practică, şi în al doilea rând, ea serveşte în indicarea unor curenţi care apar la nivel local. Astfel, prezenta teză propune îmbogăţirea materialului existent cu un discurs şi cu o serie de surse primare şi materiale arhivistice care nu au mai fost publicate până în prezent.

Perioada socialistă este văzută - desigur, pe bună dreptate - ca o perioadă de oprimare, de distrugere a resurselor culturale şi naturale pe care teritoriul românesc le deţinea. Teroarea care era prezentă atât în sfera politică, cât şi în vieţile private ale unor arhitecţi,³ reprezintă un subiect despre care au scris atât autori români, cât şi străini. Aceste lucruri nu trebuie uitate, însă lucrarea de faţă încearcă să surprindă - pe cât posibil - o serie de „episoade” ale urbanismului socialist dintr-o perspectivă imparţială şi să scoată în faţă o serie de teorii care au stat la baza acelor practici întâlnite la nivel local, fără a încerca în vreun fel să valorizeze reacţionar conceptele care au definit oraşele româneşti pentru marea parte a secolului XX. Prezentul studiu poate servi astfel şi în înţelegerea - şi eventual recalibrarea - atitudinii pe care o avem la nivel colectiv faţă de urbanismul socialist. Aşadar, întrebările de la care pornim sunt următoarele: *Cum poate ajuta abordarea conceptului de centralitate în teoretizarea evoluţiei oraşului socialist? Care este valoarea documentară şi profesională a proiectelor de sistematizare şi a unor proiecte nefinalizate din perioada socialistă?*

Definirea subiectului

Teza propune o întoarcere spre principalele discursuri care generat dorinţa de ierarhizare a oraşelor româneşti în perioada socialismului, cu scopul de a formula noi interpretări asupra acestora. Odată cu instaurarea partidului unic la putere, centrele preexistente ale oraşelor se extind, şi odată cu acestea, dispare şi suprapunerea de funcţiuni cu calităţi speciale la nivelul oraşului într-un singur loc.⁴ Lucrarea propune investigarea noilor puncte de interes urban, atât din perspectivă morfologică, cât şi teoretică. În cazul oraşului Cluj-Napoca, acesta a fost conceput în perioada socialistă ca un oraş policentric, în care, alături de centrul istoric, au fost dezvoltate trei *centre secundare*. Această viziune a fost însă complet abandonată după căderea regimului partidului unic, iar centrele secundare au fost treptat neglijate. În contextul actualei expansiuni urbane necontrolate, o reorientare a atenţiei către momentele de dezvoltare socialistă poate contribui

¹ Vasile Mitrea, „Ocazii pierdute,” în *Cluj-Napoca în proiecte: 50 de ani 1960-2010*, ed. Eugeniu Pănescu (Cluj-Napoca: Casa Cărţii de Ştiinţă, 2016), 30.

² Denumirea oraşului se schimbă în „Cluj-Napoca” în 1974, prin Decretul Consiliului de Stat, nr. 194, în timpul dictaturii lui Ceauşescu, cu ocazia împlinirii a 1850 de ani de la anul 124, momentul în care împăratul Hadrian a ridicat oraşul la rang de municipiu. Aflăm din Stenograma şedinţei din 15 octombrie 1974 a Comitetului executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, că Ceauşescu spune: „După datele pe care le-am primit eu reiese că Napoca este o denumire dacă. După datele date de istorici mi s-a spus că este o denumire dacă, iar romanii au păstrat-o. Deci propunem o denumire dacă şi una romană.” Arhivele Naţionale, Fond C.C. al P.C.R. secţia Cancelarie, Dosar nr. 111/1974, ff. 59 - 60. Pentru cursivitatea textului, vom folosi denumirea de *Cluj* când vorbim de perioada care precedă anul 1974 şi *Cluj-Napoca* pentru situaţiile în care discutăm de perioada cuprinsă între 1974-1989.

³ Tom Sandqvist şi Ana Maria Zahariade, *Dacia 1300. My generation* (Bucureşti: Simetria, 2003), 10.

⁴ Mihai Alexandru, *Policentralitate şi coerenţă metropolitană* (Bucureşti: Asociaţia ARTA în Dialog, 2020), 19.

la înțelegerea structurii intrinseci a orașului. Studiul își propune, așadar, să aducă în prim-plan discursurile despre *centru*, *centru secundar* și *centralitate* în gândirea urbanistică și arhitecturală a perioadei socialiste.

Astfel, teza invocă subiectul discursurilor legate de *centrul secundar* ca temă principală. Centrele secundare sunt înțelese în lucrarea de față ca fiind acele dezvoltări urbanistice care au capacitatea (morfologică și funcțională) de a genera spații cu caractere centrale și care stabilesc o legătură strânsă cu un centru principal. Lucrarea dezvăluie discursurile care fundamentează introducerea centrelor secundare, și diversele forme pe care acestea le-au luat în perioada cuprinsă între 1958-1989.

Studierea *centrului secundar* nu poate fi completă fără studierea unor subiecte secundare, cum ar fi abordarea temei *centralității* în discursul perioadei, sau abordarea subiectului *sistematizării* socialiste. Pentru a fundamenta analiza subiectului principal - cel al centralității secundare – lucrarea invocă două subteme. Prima subtemă constă în studierea procesului de sistematizare. Acesta este cunoscut ca fiind principalul mod prin care orașele românești au fost urbanizate în perioada socialistă.⁵ Sistematizarea debutează în perioada socialistă ca un mecanism greu de definit și puțin cunoscut de către arhitecți, urmând ca până la căderea partidului unic din anul 1989, aceasta să devină legea sub care se construiesc - și se demolează - multe din orașele românești. Lucrarea explorează aceste perioade, în care sistematizarea a cunoscut „intensități” și chiar și definiții diferite, precum și modul în care aceste definiții au contribuit activ la construirea unui discurs legat de ordonarea teritoriului la diferite scări. Studiarea procesului de sistematizare servește astfel la punerea în context a discursului legat de *centralitate*, *centru secundar* și *centru*. Pe lângă studierea la nivel teoretic, economic și politic a procesului de sistematizare, lucrarea încearcă să surprindă și procedeele prin care sistematizarea a fost aplicată în Cluj(-Napoca).

Cea de-a doua subtemă pe care o propune lucrarea este cea a proiectelor nefinalizate. Acestea sunt menite să scoată în evidență procesul discontinuu de transformare a orașului la nivel local. Caracterul *incomplet* al dezvoltărilor arhitecturale și urbanistice socialiste reprezintă o temă abordată de arhitectul Vasile Mitrea,⁶ alături de alți profesioniști locali, în volumul *Cluj-Napoca în proiecte: 50 de ani 1960-2010*. În paginile acestuia, arhitecții exprimă în general un grad de nemulțumire față de un sistem perceput ca nedrept, care a împiedicat realizarea proiectelor conform intențiilor inițiale. În general, textele au un ton apologetic, prin care arhitecții „se scuza” și „își justifică” colaborarea cu un sistem care astăzi este stigmatizat, prin evidențierea calităților unor proiecte nerealizate. Lucrarea de față încearcă să evite această perspectivă justificativă și în schimb, să analizeze atât punctul de vedere al arhitecților, cât și pe cel al autorităților și instituțiilor implicate în procesul de avizare și autorizare. Tema proiectelor nefinalizate este astfel folosită pentru a evidenția tensiunile dintre *intenție* și *rezultat*, între discursul urbanismului socialist și resursele reale disponibile la nivel local. Aceste tensiuni vor dezvălui finalmente o serie de disfuncționalități administrative, legislative și profesionale, care, în cele din urmă, scot la iveală vulnerabilitățile interne ale sistemului socialist la scară locală.

Mai departe, este necesară o clarificare privind intervalul temporal ales. Deși primul capitol al lucrării abordează și o perioadă anterioară anului 1958, teza își fixează acest an ca punct de pornire din mai multe motive. În primul rând, anul 1958 reprezintă un moment de cotitură în evoluția urbanismului românesc, deoarece atunci apar primele încercări de formulare a unui discurs propriu despre urbanism, în urma eforturilor de adaptare a formulei de cvartal. Tot în acel an are loc Plenara C.C. al P.M.R., în cadrul căreia Gheorghe Gheorghiu-Dej critică modul în care fuseseră concepute planurile de sistematizare din anii anteriori, identificând „vinovații” pentru rezultatele nesatisfăcătoare. Dezbaterile declanșate între arhitecți și organele politice se reflectă ulterior și în revista *Arhitectura R.P.R.*, al cărei număr 2/1959 marchează o schimbare de direcție teoretică. Tot în jurul acestui moment se încearcă și simplificarea procedurilor de sistematizare, concretizată prin Decretul nr. 545/1958, care reorganizează modul de elaborare și aprobare a planurilor urbanistice. Pe plan profesional, discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej din cadrul Plenarei din 1958 marchează, de asemenea, o *schimbare* de paradigmă în spațiul românesc, reprezentând un ecou întârziat al celebrului discurs al lui Nikita Hrușciiov din decembrie 1954, care denunța excesele arhitecturii staliniste. În plus, pe plan politic, retragerea trupelor sovietice din România creează, paradoxal, un context de consolidare a controlului intern și un nou val de presiuni politice, fapt ce va influența direct direcțiile ulterioare ale urbanismului și arhitecturii românești.

În al doilea rând, contextul administrativ al anului 1957, marcat de descentralizarea teritorială și de înființarea Institutelor Regionale de Proiectare (I.R.P.), creează premisele unei abordări locale a planificării urbane. În acest cadru, orașul Cluj devine treptat un oraș de interes pentru dezvoltări urbane de o mai mare amploare. Totuși, comparativ cu alte centre puternic industrializate, orașul se dezvoltă într-un ritm mai lent, păstrând un caracter secundar, datorat în principal profilului său universitar. Abia în jurul anului 1970, odată cu intensificarea procesului de industrializare și înființarea Combinatului de Utilaje Grele (C.U.G.), Clujul capătă un rol mai important în rețeaua urbană națională — aspect care

⁵ Termenul este folosit încă de la începutul secolului XIX în spațiul românesc, însă a ajuns consacrat în perioada socialistă. Dana Vais, „Systematization: A Key Term in 20th-Century Romanian Urbanism,” în *The Terms of Dwelling: Re-Theorizing Housing Through Architecture*, eds. Yael Allweil and Gaia Caramellino, (Lisabona: Cogitatio Press, 2022), 208.

⁶ Mitrea, „Ocazii pierdute,” 30.

justifică alegerea sa ca studiu de caz. În această perioadă, orașul devine relevant și din punct de vedere urbanistic, prin testarea conceptului de *centre secundare*, ca rezultat direct al creșterii industriale și economice pe care o înregistrează.

Definirea termenilor

Pentru a fundamenta demersul teoretic, găsim importantă clarificarea unor termeni folosiți pe parcursul lucrării. În general, noțiunile de *centru*, *centralitate* sau *centru secundar* pot avea înțelesuri variabile; ele sunt prezente în câmpuri disciplinare diverse, ceea ce le conferă o anumită ambiguitate conceptuală. *Centralitatea*, spre exemplu, poate fi înțeleasă în termeni urbani - la diverse scări: intraurban, urban, regional sau chiar global - economici, politici sau sociali. Așa cum relatează și urbanistul Mihai Alexandru, subiectul *centrului* poate fi unul aproape *abuziv* datorită tuturor înțelesurilor pe care le înglobează această noțiune.⁷ În contextul urbanismului socialist, discuția devine și mai complexă deoarece termenul atrage și o încărcătură ideologică. Așadar, în cele ce urmează vom clarifica sensul termenilor de *centru*, *centru secundar*, *centralitate* și *centralitate secundară*, folosiți în prezenta lucrare.

Centrul va avea înțelesul de punct principal de referință, sau element fundamental, principal într-un oraș. Atât la nivel funcțional cât și la nivelul morfologic, centrul are abilitatea de a coordona, de a forma și structura orașul. Însă el nu poate fi perceput fără un țesut în jurul său. Astfel centrul își arată *superioritatea* în momentul în care este înconjurat de *periferii*. Centrul este astfel acea structură extrovertită, care se remarcă la nivelul țesutului urban ca fiind legat de materia urbană în care se regăsește și care oferă coerență structurii urbane, printr-o serie de reguli pe care tot centrul le stabilește. Legat de aceasta, centrul prezintă și capacitatea de a se auto-structura, adică de a se ierarhiza în diverse alte centre de interes specializate.⁸ De aici reiese și rolul centrului, care este acela de a se auto-structura și de a influența împrejurimile sale, devenind astfel central pentru *ceva*. Calitatea centrului de a fi „centralizator și centrant, este o parte fundamentală a structurii urbane, deci a unui întreg, constituită, la rândul ei, ca un întreg compus din părți și puncte de interes aflate într-o anumită stare de coeziune.”⁹

Centrul secundar este materializarea fizică a un stări centrale în oraș, prin preluarea unor funcțiuni cu rol central și prin degrevarea centrului principal de o serie de roluri sau funcțiuni specifice. Ele au de obicei o anumită specializare. Centrul secundar păstrează o relație strânsă cu centrul și devine de fapt extensia acestuia în teritoriu. Cu toate că se asociază cu centrul principal, centrul secundar este totuși o prezență autonomă, adică se poate deservi pe sine, fără a se izola de centrul orașului. El poartă acel rol special pe care îl are centrul principal, dar la nivel local, în zona sa de polarizare care este îndepărtată de centru, tocmai pentru ca acesta din urmă să poată ajunge în zone mai distante ale orașului.

Mai departe, folosim termenul de **centralitate**. Materializarea centralității în realitate *poate* rezulta într-o structură morfologică de tipul unui *centru*, însă termenul de centralitate nu descrie doar un centru fizic, ea descrie *caracterul* unui spațiu care creează interes. Centralitatea se poate suprapune cu un spațiu static, care are caracter de centru în oraș, dar ea poate apărea și în alte zone ale acestuia, deci deține un caracter dinamic. Centralitatea nu este o chestiune ușor de identificat¹⁰ sau de măsurat, ea se poate naște și poate să dispară la fel de rapid. Astfel, termenul de *centralitate* va fi folosit în sens teoretic și va avea înțelesul de „caracter central.”

Referindu-ne la **centralitatea secundară**, aceasta apare în locuri care diferă de centrul principal. O diferență între centru și *centralitate secundară* este aceea că ce-a de-a doua este mai „flexibilă în raport cu limitele; nefiind ancorată într-un loc anume, este mai ușor afectată de procesele de transformare și se poate instala sau se poate propaga în diferite părți în teritoriu.”¹¹ Centralitatea secundară este astfel înțeleasă ca o urmărire a centrului, deoarece ea devine utilă centrului în propagarea rolului său organizator în oraș.

Legat de noțiunile folosite în prezenta lucrare, facem o precizare referitoare la terminologia folosită pe parcurs, atunci când ne referim la arhitectura și urbanismul perioadei cuprinse între anii 1947-1989, și anume la **comunist versus socialist**. În literatura de specialitate cei doi termeni sunt interschimbabili și descriu în fapt aceeași perioadă, însă în lipsa unui consens terminologic clar, considerăm necesar să explicăm opțiunea pentru utilizarea termenului „socialist.” Această alegere vine în primul rând din considerente de ideologie; proiectul comunist a prezentat două etape: etapa inferioară socialistă și abia apoi etapa comunistă, care trebuia să fie cea „superioară.” Considerăm că etapa comunistă a rămas un obiectiv *utopic*, la care ideologia și economia din România nu a ajuns niciodată, chiar dacă

⁷ Mihai Alexandru, *Policentralitate*, 42.

⁸ *Ibid.*, 37.

⁹ *Ibid.*, 37.

¹⁰ Mihai Alexandru, *Policentralitate*, 38.

¹¹ *Ibid.*, 40.

partidul politic era numit „comunist.”¹² Așadar, alegerea termenului „socialist” este motivată de dorința de a sublinia specificul ideologic și economic al regimului, fără a reduce arhitectura și urbanismul acestei perioade doar la dimensiunea lor politică.

Apoi, folosim termenul „socialist” pentru a sincroniza prezenta lucrare la un discurs internațional, în care în mod uzual este preferat mai degrabă termenul de „socialist.” Nu în ultimul rând, considerăm că istoria recentă este încă un subiect sensibil pentru publicul larg. În dorința de a reevalua o serie de aspecte ale istoriei recente, termenul de „comunism” poate presupune o încărcătură emoțională mai mare pentru publicul general, care poate primi această lucrare cu anumite resentimente. Considerăm că termenul „socialist” este mai potrivit în acest sens, deoarece el păstrează un grad mai ridicat de neutralitate afectivă față de publicul general.

Metodologie

Prezenta lucrare este dezvoltată în primul rând pe baza studierii literaturii de specialitate existente care tratează subiectul istoriei arhitecturii și urbanismului socialist în România. Există o serie de lucrări care sunt exemplare pentru studierea acestui subiect.¹³ Chiar dacă majoritatea dintre acestea studiază o perioadă mai restrânsă, cea așa-numitului *modernism* și majoritatea dintre ele se referă la capitală, acestea au reprezentat un punct de plecare pentru lucrarea de față.

Lucrarea de doctorat a arhitectului Vasile Mitrea *Rezidențialul clujean până în anul 2006*¹⁴ este un alt asemenea punct de pornire pentru prezenta cercetare. Lucrarea sa tratează în detaliu aspecte ale locuirii din Cluj, atingând și problema urbanismului. De asemenea, o altă sursă importantă o reprezintă cartea *Cluj-Napoca în proiecte 50 de ani*,¹⁵ care este relevantă pentru mărturiile unora dintre arhitecții care au activat în perioada socialistă (Vasile Mitrea, Emanoil Tudose, Radu Spânu, Aurelian Buzuloiu, Gheorghe Elkan, Sorin Scripcariu, Eugeniu Pănescu). Problema urbanizării orașului Cluj-Napoca a fost abordată de către arhitectul Vasile Mitrea și inginerul Lazăr Marian și în volumul *Urbanism și urbanști din Cluj*.¹⁶ Lucrarea este deosebit de importantă, cu toate că reia în mare materialul grafic și istoric prezentat de Vasile Mitrea în cartea mai sus amintită, *Cluj-Napoca în proiecte 50 de ani*. De această dată, totuși, informația este redată într-o ordine oarecum cronologică. Deși incontestabile ca și calitate documentară, ultimele două volume menționate sunt mai curând valoroase din punctul de vedere al întrebărilor pe care le lansează.

Mai departe, cercetarea revistei de specialitate *Arhitectura R.P.R.*, mai apoi devenită *Arhitectura* care documentează întreaga perioadă a socialismului 1948-1989, a fost instrumentală în extragerea teoriilor și dezbaterilor de la acea vreme. De asemenea, din această perioadă au fost selectate și studiate o serie de volume care documentează subiectul urbanismului și sistematizării. *Sistematizare. Manual pentru elevii școlilor tehnice de arhitectură* este unul dintre volumele care au stat la baza cercetării pentru clarificarea unor noțiuni de bază precum *sistematizare*, *centru* și *centralitate*.¹⁷ Apoi volumul *Unități Urbanistice Complexe* de Romeo Rău și Dan Mihuță¹⁸ scoate în față un discurs al anului 1969 legat de metodele și teoriile folosite de urbanștii români pentru a ajunge la optimizarea orașelor. Tot această lucrare este cea care clarifică o serie de aspecte legate de viziunea urbanștilor asupra centralității secundare la finele deceniului al șaptelea. *Urbanismul în România* coordonat de Cezar Lăzărescu¹⁹ este un alt volum de referință pentru evidențierea a unor aspecte legate de centralitatea secundară la finele deceniului al optulea. Pentru clarificarea unor termeni folosiți în perioada optzecistă a fost important volumul *Mic lexicon ilustrat al noțiunilor de sistematizare*, coordonat de Mircea Cardaș.²⁰ În final, în scopul înțelegerii valențelor pe care procesul de sistematizare trebuie să le surprindă în perioada

¹² Prin denumirea Partidului Comunist Român, între anii 1965-1989.

¹³ În ordine alfabetică aceste lucrări sunt următoarele: Juliana Maxim, *The Socialist Life of Modern Architecture: Bucharest, 1949-1964* (Londra: Architext, 2018). Mara Mărginean, *Ferestre spre fumul roșu: urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan (1945-1968)* (Iași: Polirom, 2015). Miruna Stroe, *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954-1966* (București: Simetria, 2015). Irina Tulbure, *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944-1960: constrângere și experiment* (București: Simetria, 2016). Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944-1989* (București: Simetria, 2011).

¹⁴ Vasile Mitrea, *„Rezidențialul clujean până în anul 2006”* (teză de doctorat, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, 1998).

¹⁵ Eugeniu Pănescu, coord., *Cluj-Napoca în proiecte 50 de ani 1960 – 2010* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2016).

¹⁶ Lazăr Marian și Vasile Mitrea, *Urbanism și urbanști din Cluj* (Cluj-Napoca: Casa cărții de știință, 2021).

¹⁷ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare. Manual pentru elevii școlilor tehnice de arhitectură* (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1969).

¹⁸ Romeo Rău și Dan Mihuță, *Unități Urbanistice Complexe* (București: Editura Tehnică, 1969).

¹⁹ Cezar Lăzărescu, coord., *Urbanismul în România* (București: Editura Tehnică, 1977).

²⁰ Mircea Cardaș, coord., *Mic lexicon ilustrat al noțiunilor de sistematizare* (București: Editura Tehnică, 1983).

anilor 1980, au fost studiate lucrările lui Mircea Enache *Modele matematice în sistematizare*²¹ și Virgil Ioanid *Sisteme informaționale pentru luarea de decizii în sistematizare*.²²

Tema *centralității* este una extraordinar de vastă, care a fost studiată de o serie de profesioniști din medii diferite, fiecare adăugând o definiție, sau o nouă valență centralității. Însă subiectul este dezbătut în amănunt în lucrarea regretatului urbanist Mihai Alexandru,²³ care face un studiu exhaustiv asupra policentralității din perspectiva unui profesionist din domeniul urbanismului. Această lucrare a folosit la clarificarea unor termeni legați de morfologia orașului și anume termenii: *centralitate, centru, centru secundar și periferie*.

Un rol deosebit de important l-au avut și sursele primare folosite și identificate, cele care dau și elementul de originalitate al prezentei lucrări. La momentul prezentării acestei lucrări (2025) Cluj-Napoca nu posedă o arhivă publică a fostului Institut de Proiectare. Documentele recuperate din fosta Direcție de Sistematizare, Arhitectură și Proiectare a Construcțiilor din Cluj-Napoca se află în prezent colectate într-un spațiu de ample dimensiuni, dar care prezintă mai degrabă un caracter de depozit, la care accesul publicului este interzis. Modul în care sunt păstrate documentele este unul inadecvat și nu există o organizare a acestora pe dosare. De asemenea, nu există o indexare a documentelor, deci nu se cunoaște cu precizie ce există și ce nu există în această „arhivă.” Cu toate acestea, cu ajutorul domnului arhitect șef al județului Cluj, Claudiu Salanță, a fost posibilă vizitarea acesteia, precum și documentarea anumitor planșe de arhitectură și a unor părți scrise din aceste proiecte, ale fostului DSAPC Cluj. Documentele prezentate în această lucrare au astfel un caracter inedit. Din acest motiv, o parte din acele memorii scrise aferente proiectelor, sunt transcrise în anexele tezei.

O altă sursă primară folosită în prezenta lucrare a fost interviuarea arhitecților clujeni care au proiectat în perioada socialistă, tema lucrării în sine fiind o oportunitate pentru a scoate în față poveștile locale ale orașului. Aceste interviuri au fost puse față în față cu documentele de arhivă identificate. Nu în ultimul rând, materialul grafic, diagramele și tabelele prezentate pe parcursul lucrării au ajutat în înțelegerea unor subtilități ale planurilor identificate în arhive și au fost incluse în scopul clarificării unor aspecte ce țin de proiectele neterminate ale orașului.

²¹ Mircea Enache, *Modele matematice în sistematizare* (București: Editura Tehnică, 1977).

²² Virgil Ioanid, *Sisteme informaționale pentru luarea de decizii în sistematizare* (Editura Tehnică, București: 1978).

²³ Mihai Alexandru, *Policentralitate și coerență metropolitană* (București: Asociația ARTA în Dialog, 2020).

Momentul descentralizării profesiei din anul 1957 apare ca un semnal de alarmă asupra neajunsurilor orașelor din spațiul românesc. Acestea, la rândul lor, semnalează o criză la nivel teoretic în practica de urbanism a finalului de deceniu. În acest sens, în anul 1957 este elaborat *Studiul privind problema construcțiilor de locuințe și social culturale din RPR*.²⁵ La nivel legislativ anii 1958 și 1959 vin cu modificări majore în ceea ce înseamnă evoluția și dezvoltarea orașelor românești. Apare Decretul nr. 545 *privind reglementarea amplasării construcțiilor, precum și trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări sau a unor acțiuni de interes de stat*²⁶ și Hotărârea nr. 1673 din anul 1959 *privind îmbunătățirea activității de sistematizare și de proiectare a construcțiilor în cadrul sfaturilor populare*,²⁷ prin care este definită clar aplicarea procedurii *schitelor de sistematizare*.

*

La nivel de discurs teoretic, arhitectul Gustav Gusti deschide discuția despre o serie de teme care îi preocupă pe arhitecți în această perioadă. El descrie o posibilă direcție teoretică pentru următorii ani, anticipând astfel teoria *unităților urbanistice complexe*, care va ajunge la o formulare completă abia la finalul deceniului al șaselea. Deocamdată Gustav Gusti folosește denumirea de „unități complexe” sau „unități complexe urbanistice.”²⁸ Astfel, de la uniformizarea anilor 1950, se ajunge astfel la testarea unui discurs care ia în considerare ierarhia. Gusti face pentru prima dată referire și la

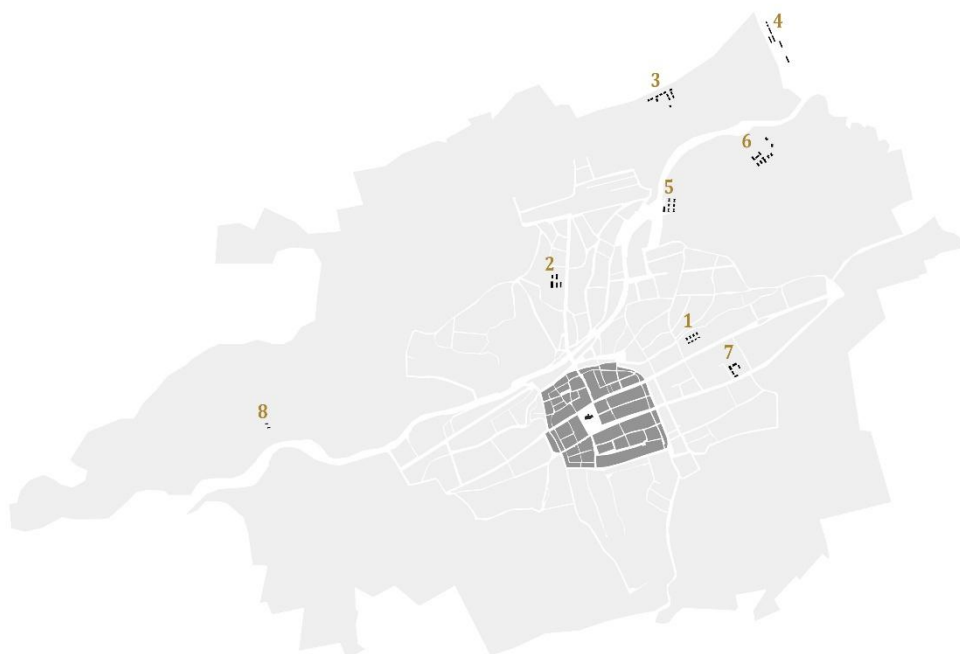

Fig. 2. Diagramă a orașului Cluj, cu reprezentarea cvartalelor construite între 1947-1957.

1. Cvatralul de locuințe pe Strada 13 Septembrie.
2. Cvatral de locuințe între Strada Horea și Strada Crișan.
3. Cvatralul cu 10 locuințe muncitorești din cartierul Iris.
4. Locuințe pentru muncitorii adiacente Străzii Fabricii.
5. Locuințe în zona străzilor Petrila-Blănarilor.
6. Locuințe pe Strada Tăbăcarilor, pentru muncitorii Fabricii Dermata .
7. Imobile în proprietatea armatei pe Strada Dorobanți.
8. Ateliere de artiști pe Strada Fântânele.

Sursa: Ștefania Boca.

²⁵ Preluat din lucrarea Mirunei Stroe. Studiul nu a fost niciodată publicat, însă este descris în detaliu de către autoare. Miruna Stroe, *Locuirea*, 92.

²⁶ Consiliul de Stat, Decret nr. 545 din 26 decembrie 1958 *privind reglementarea amplasării construcțiilor, precum și trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări sau a unor acțiuni de interes de stat*, publicat în Monitorul Oficial nr. 41 din 30 decembrie 1958.

<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/125>

²⁷ Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1673, *privind îmbunătățirea activității de sistematizare și de proiectare a construcțiilor în cadrul sfaturilor populare*, publicată în Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri nr. 43 din 27 noiembrie 1959.

²⁸ Gustav Gusti, „Construcția de Locuințe și Urbanismul,” *Arhitectura R.P.R.*, 2 (1959): 46.

Fig. 3. Imaginea orașului Cluj-Napoca, la 1968, situația dinaintea construirii marilor cartiere de blocuri socialiste. Sursa: USGS, misiunile satelitelui CORONA, misiunea 1103, date declassificate în 1996, extras din imaginea cu ID Entitate: DS1103-1058DF007.

tendențele occidentale, și anume la *unitatea de vecinătate*. O altă schimbare importantă care apare acum în plan discursiv constă în apariția unei definiții pentru practica de sistematizare, care este acum ridicată la rang de *disciplină*²⁹ și *metodă* (în cazul sistematizării teritoriale). Pe scurt, sistematizarea este de acum un instrument *științific*, care trebuie să schimbe cu totul paradigma orașelor românești.³⁰ Totodată este enunțată și relația sistematizării cu urbanismul: „Sistematizarea orașelor - domeniu în care urbanismul s-a născut și de unde își trage numele - constituie sectorul în care apar acum cele mai acute probleme de proiectare urbanistică.”³¹ Așadar diferențele dintre cei doi termeni ajung să fie fine, drept dovadă cei doi termeni ajung să fie ușor de confundat, sistematizarea ajungând să fie echivalentă cu însăși practica de *urbanism*.

*

Odată cu introducerea schiței de sistematizare, din anul 1959, devine evident interesul pentru sistematizarea tuturor orașelor românești. În plan local, în Cluj, apare un prim studiu pentru schița de sistematizare care urmărește în primul rând definirea profilului economic al orașului, precum și definirea și păstrarea unor limite intravilane, în afara cărora nu se pot realiza locuințe. Acest studiu pune de fapt bazele primei schițe de sistematizare. Documentul care avea să devină prima schiță de sistematizare a orașului Cluj apare în anul 1960 și este întocmit în cadrul Institutului de Studii în Construcții, Arhitectură și Sistematizare (I.S.C.A.S.) din București. Proiectul cu nr. 3004/1960, este realizat de o echipă de proiectanți din capitală, șeful de proiect fiind arhitectul Ion Alexandru Davidescu. Proiectul pentru schița de sistematizare a orașului Cluj, ajunge deja în anul 1960 la autoritățile care au în sarcină avizarea schițelor de sistematizare și anume: Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare (C.S.C.A.S.), Comitetul de Stat al Planificării (C.S.P.) și Sfatul Popular al Regiunii Cluj. Cele trei instituții acordă fiecare câte un avis pentru documentația pusă la dispoziție. Cu toate acestea, aprobarea schiței nu mai are loc. Fiind vorba despre un proces relativ nou apărut, această dificultate apare deoarece în anul 1960 nici una dintre cele trei instituții nu știe cine este în măsură să ofere aprobarea finală.³² Din acest moment schița de sistematizare a orașului va trece printr-o serie de revizui și va fi de fapt aprobată doar în anul 1976.

*

Așa cum este prevăzut și în schița de sistematizare, dar și în discursul lui liderului politic Gheorghe Gheorghiu-Dej, dezvoltările urbane se vor îndrepta către ocuparea terenurilor centrale ale orașelor. În urma acestor schimbări în plan politic, centrul preexistent își recâștigă rolul de element structurant în oraș – deși această gândire debutează cu o oarecare ezitare.³³ Înțelegerea rolului centrului preexistent din perioada cuprinsă între anii 1958-1965, folosește în prezenta lucrare

²⁹ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare. Manual pentru elevii școlilor tehnice de arhitectură*, (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1969), 3.

³⁰ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 4.

³¹ M. Silianu, „Probleme actuale ale urbanismului în R.P.R.,” *Arhitectura R.P.R.*, 2 (1962): 6.

³² Lazăr Marian și Vasile Mitrea, *Urbanism*, 91.

³³ Marcel Locar, „Pentru dezvoltarea urbanismului socialist,” *Arhitectura R.P.R.*, 4(65) (1960): 7.

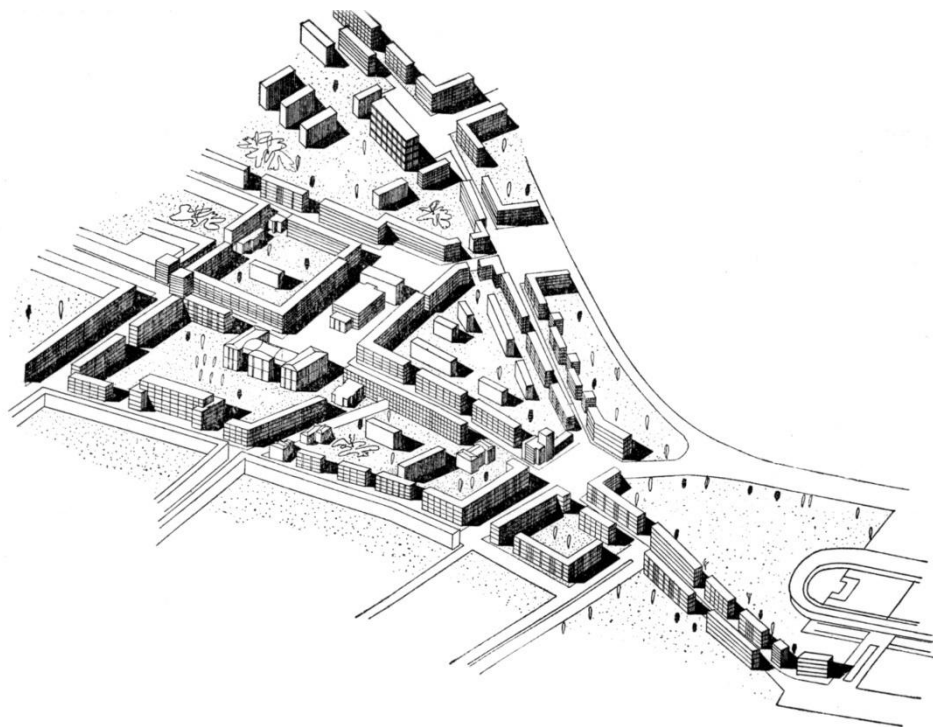

Fig. 4. Perspectivă desenată pentru sistematizarea centrului oraşului Bacău. Sursa: Titu Evolveanu, „Sistematizarea Centrului Oraşului Bacău,” *Arhitectura R.P.R.*, 4 (1960): 30.

în construirea unui argument legat de apariţia centrelor secundare de la finalul anilor 1970. Dacă până la aceste evenimente, centrul preexistent este oarecum evitat, în jurul anului 1958, centrul redevine un subiect de discuţie, atât pentru arhitecţi, cât şi pentru clasa politică. El primeşte o definiţie, care îl recunoaşte ca fiind elementul principal, polarizator al oraşului, atât la nivel compoziţional, cât şi din punct de vedere al importanţei social-politice. În cazul oraşelor din Transilvania, unde centrul istoric este un nucleu compact şi coerent în structura oraşului, acesta primeşte rolul de *centru absolut*.

Cu toate că la nivel morfologic, rolul centrului absolut este confirmat ca fiind unul special, ţesutul istoric va fi în continuare văzut ca fiind „(...) construit prin încălcarea oricăror reguli de sistematizare - moştenite de la regimul burghezo-moşieresc.”³⁴ Urbanismul socialist îşi păstrează dezideratul - care apare la jumătatea anilor 1940 - de a elimina contrastul dintre centrul şi periferiile acestuia. Astfel caracterul *ştiinţific* va menţine dorinţa de a înlătura modul de dezvoltare „anarhic” după care aproape toate oraşele ţării s-au format înainte de ajungerea partidului comunist la putere.³⁵ Însă de această dată, centrul preexistent este acceptat şi este folosit ca *instrument* în afirmarea urbanismului socialist. Prin urmare, intervenţiile socialiste din centrele preexistente ale oraşelor vor căuta un anumit caracter reprezentativ pentru regimul politic.

*

În abordarea acestor prime tipuri de centre secundare nenumite, este important de subliniat faptul că pentru prima dată în istoria urbanismului socialist locuirea devine instrumentul de formare al spaţiului public. În cazul exemplurilor din oraşul Cluj, este interesantă folosirea termenului de *piaţă* pentru cele mai multe exemple de micro-ansambluri socialiste adiacente oraşelor preexistente. Definiţia pieţei în viziunea primilor ani ai deceniului al şaselea este aceea de element cu rol de centru al vieţii politico-sociale şi culturale a oraşului, dar care înglobează şi un tip de centralitate.³⁶

³⁴ „Calitatea – Obiectivul principal,” *Arhitectura R.P.R.*, 1 (1961): 3.

³⁵ Georgeta Chiţulescu şi Romeo Rău, *Sistematizare*, 211.

³⁶ *Ibid.*, 220.

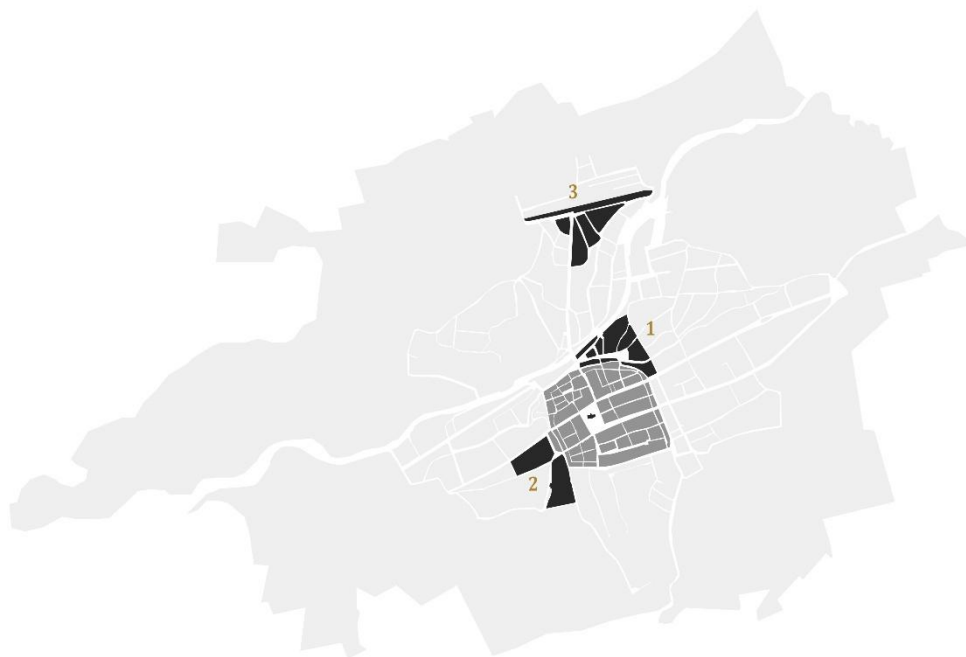

Fig. 5. Încadrarea proiectului din anul 1960 pentru Piața Mihai Viteazul (1) în structura orașului din anul 1941 și marcarea poziției celorlalte două micro-ansambluri concepute la începutul anilor 1960: Piața Păcii (2) și Piața Gării (3). Sursa: Ștefania Boca.

Piețele sunt suprafețe de teren liber, de utilitate publică cu un ancadrament bine definit, rezervate adunărilor și manifestațiilor publice (...) După amplasarea în cadrul localității, piețele pot fi: principale, centre urbane și secundare, centre de cartier.³⁷

Notabil este faptul că în cazul orașului Cluj, terminologia de *piețe* este în mod clar și deliberat asociată cu un tip de centralitate. Mai exact, termenul este folosit doar pentru ansamblurile începutului anilor 1960 - Piața Păcii, Piața Gării, Piața Mihai Viteazul, pe care le considerăm ca fiind centrele secundare *nenumite* – dar și pentru intervențiile masive ale anilor 1980 - Piața Zorilor, Piața Mărăști și Piața Mănăstur. Acestea din urmă fiind centrele secundare *numite* ale orașului Cluj. Pentru celelalte dezvoltări socialiste din oraș este folosit concret termenul de cartier – Gheorgheni, Grigorescu sau Aurel Vlaicu.

Lucrarea tratează studiul de caz al proiectului pentru Piața Mihai Viteazul din Cluj, apărut în anul 1960 (realizat de arhitecții Alexandru Nemeș și Ioana Popa). La nivel local acesta este printre primele centre secundare *avant la lettre*. Arhitecții detaliului de sistematizare aspiră la crearea unei succesiuni de spații publice în jurul centrului istoric: Piața Gării³⁸ este legată de Piața Libertății (astăzi Piața Unirii) prin Strada Horea, dar și prin Piața Mihai Viteazul, iar la acestea se adaugă Piața Păcii (astăzi Piața Lucian Blaga),³⁹ care se va putea lega mai departe de viitoarele cartiere, dar și la centrul existent.⁴⁰ Se întrevide deci o abordare generală a centrului preexistent prin punctarea unor piețe, care poartă rolul de centre secundare. Această rețea are pe de o parte rolul de a structura și de a „corecta” în unele cazuri țesutul preexistent, dar și de a-l continua. Abordarea rețelei reflectă acele idei ale orașului ca *organism*, despre care vorbea și Gustav Gusti în articolul său din anul 1959.⁴¹ Proiectul manifestă semne ale unei structuri, care pe lângă o *ierarhizare* a centrului existent, caută să realizeze și o ierarhizare proprie. Centrul secundar se ierarhizează pe el însuși, prin formarea mai multor tipuri de spații publice.

³⁷ *Ibid.*, 223.

³⁸ Romeo Rău, „Sistematizarea Pieței Gării din Cluj,” *Arhitectura R.P.R.*, 4(65) (1960): 16-17.

³⁹ I. Paiu, „Sistematizarea Pieței Păcii din Cluj,” *Arhitectura R.P.R.*, 4(65) (1960): 18-19.

⁴⁰ Alexandru Nemeș și Ioana Popa, „Sistematizarea Pieței Mihai Viteazul din Cluj,” *Arhitectura R.P.R.*, 3 (1960): 38.

⁴¹ Gustav Gusti, „Construcția,” 34.

Fig. 6. Planul pieței Mihai Viteazul, cu reprezentarea țesutului existent, din anul 1941, și a clădirilor realizate în urma proiectului din anul 1960. 1 - Str. Karl Marx (Str. Decebal), 2 - Str. Iașilor. 3 - Str. Mikles Kelemen (Str. Croitorilor). 4 - Str. Masarik (Str. Ploiești). 5 - Piața Mihai Viteazul. 6 - Str. Apáczai Cseri (Str. Argeș). 7 - Str. Dubălarilor (Str. Andrei Șaguna). 8 - Str. Cuza Vodă. Sursa: Ștefania Boca.

Cu toate că detaliul de sistematizare prezintă o serie de calități, care sunt interpretate recent de arhitectul Vasile Mitrea ca fiind chiar „renovări urbane”,⁴² acesta prezintă doar o situație ideală a proiectului. În transpunerea proiectului în realitate, proiectul întâmpină o serie de probleme care vor duce la renunțarea la unele elemente propuse inițial. O parte dintre problemele întâmpinate se datorează modului de organizare al proiectării din această perioadă, mai exact neaprobatei schițe de sistematizare a orașului. Întregul proiect pentru Piața Mihai Viteazul se dezvoltă de fapt în paralel cu desenarea planului de sistematizare a orașului. De altfel, toate dezvoltările care sunt proiectate în această perioadă în orașul Cluj, au la baza lor doar detalii de sistematizare, sau o serie de studii de amplasament, care ar fi trebuit să fie subordonate schiței de sistematizare. Nerespectarea acestor prevederi duce în final la un mod de lucru *negociat*. La finalul capitolului sunt prezentate două proiecte neconstruite propuse ca și continuări ale Pieței Mihai Viteazul.

⁴² Vasile Mitrea, „Spre o gândire,” 81.

3. Apariția Discursului

Chiar dacă teoria *unităților urbanistice complexe* apar înainte de anul 1965 și se intersectează parțial și cu practica centrelor secundare *avant la lettre*, considerăm ca reper anul 1965 pentru momentul concretizării acestei teorii. Acest an marchează și schimbarea conducerii politice, prin moartea liderului politic Gheorghiu-Dej și venirea la conducere în 22 martie 1965 a lui Nicolae Ceaușescu. Teoria *unităților urbanistice complexe* are o deosebită importanță în prezenta lucrare deoarece aceasta este de fapt generatoarea primelor discursuri teoretice legate de centralitate. Dacă în perioada cuprinsă între anii 1960-1964 apar centralitățile secundare înainte ca ele să fie numite sau teoretizate, după anul 1965 apare și teoria. În linii mari, aceasta propune un model care poate fi *uniform* aplicat pe întreaga suprafață a orașului și dorește structurarea acestuia atât în situații complet noi, cât și în intervenția pe zone existente. Unitățile urbanistice complexe urmăresc structurarea orașului în „celule,” care constau în asocierea dintre componenta locuirii și cea a dotărilor. Deci, apare un nou tip de structurare a teritoriului orășenesc și anume modelul *celular*.

*

Teoria unităților urbanistice complexe este amintită de câțiva autori în literatura de specialitate a anilor 1960, însă aceasta prinde nuanțe diferite în funcție de fiecare autor. Nu toți autorii se referă la aceleași tipuri de unități urbanistice complexe, iar terminologia folosită diferă considerabil. Astfel parcursul spre marile ansambluri – care este în teorie efectul direct al discursului - nu este unul liniar, fapt care amână într-o oarecare măsură și apariția unei *centralități* definite în termeni clari. Este bine cunoscut faptul că microraiioanele sunt construite în paralel cu emiterea acestor teorii - încă de la începutul anilor 1960 - ceea ce arată și un soi de desincronizare între teorie și practică. Diversitatea de termeni mai poate fi explicată și de factorul temporal. Chiar dacă teoria unităților urbanistice complexe se naște la începutul anilor 1960, ea va evolua pe parcursul unui întreg deceniu. Acest lucru poate explica lipsa unei coerențe conceptuale și terminologice în textele de specialitate ale vremii.

Abia spre finalul deceniului al șaselea se ajunge la o oarecare sincronizare în discurs, cel puțin în terminologie. Locuirea din oraș este definită astfel ca putând fi împărțită în trei unități urbanistice complexe. *Complexul de locuințe* este unitatea de bază în organizarea zonelor de locuit.⁴³ *Cartierul*, care este a doua unitate, și este alcătuit din gruparea mai multor complexe de locuințe⁴⁴ și a unui centru de cartier în care sunt grupate funcțiunile de deservire cu frecvență de solicitare medie, periodică și ocazională.⁴⁵ Ultima unitate este *sectorul orășenesc*, care reprezintă gruparea mai multor cartiere și care este specifică doar orașelor mari.⁴⁶ Acesta poate avea un centru de sector, care la rândul său poate îngloba funcțiuni de importanță orășenească.⁴⁷

O problemă pe care arhitecții au avut-o în definirea unităților urbanistice complexe constă în dimensionarea acestora. Problemele legate de dimensionare provin din parametri dați de suprafața unui complex de locuit, configurația terenului, sau din dimensiunea orașului, deci din contextul care diferă în fiecare situație împarte, unde „rețetarul” nu poate fi aplicat la fel în toate situațiile.

*

⁴³ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 71.

⁴⁴ *Ibid.*, 71.

⁴⁵ *Ibid.*, 73.

⁴⁶ *Ibid.*, 71.

⁴⁷ *Ibid.*, 75.

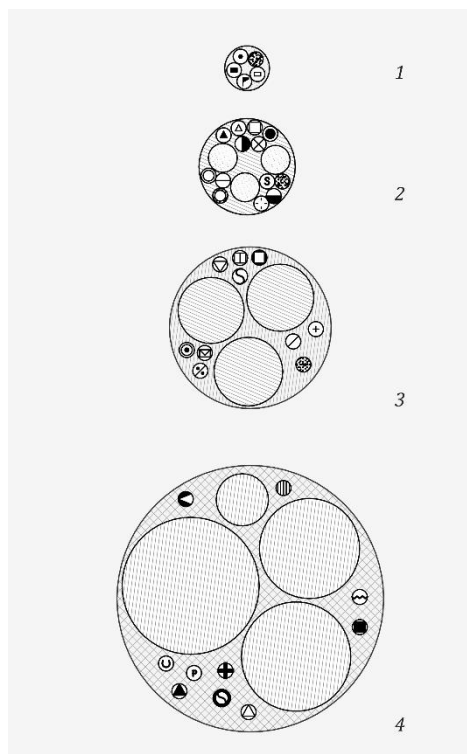

Fig. 7. Unități structurale complexe, în viziunea autorilor Alexandru Budișteanu și Romeo Rău, în anul 1960. 1 - Grup de locuințe 500 - 1.500 locuitori; 2 - Microraión de 4000 - 12.000 locuitori; 3 - Raión de locuit de 12.000- 40.000 locuitori; 4 - Grup de raioane de locuit cu peste 40.000 locuitori. Sursa: Ștefania Boca. Redesenat după: Alexandru Budișteanu, Romeo Rău, „Microraiónul – Element Esențial în Sistemizarea Orașelor Noastre” *Arhitectura*, 6 (1960): 23.

NECESITĂȚI		FUNCȚIUNI	DOTĂRI	
OCAZIONALE	ZILNICE	APROVIZIONARE ALIMENTE RECREAREA ADULTILOR JOUL COPILOR ADMINISTRAREA IMOBILELOR DIVERSE SERV. GOSPODĂREȘTI EDUCAREA COPILOR PRESCOLARI ȘCOLARI	PUNCTE COMERCIALE SPAȚII PLANTATE, SCUARURI TERENURI DE JOC PENTRU COPII BIROURI DE ADMINISTRATIE PLATFORME GOSPODĂREȘTI CREȘE GRĂDINIȚE ȘCOLI ELEMENTARE	GRUP DE LOCUINȚE MICRORAION GRUP DE RAIÓANE DE LOCUIT
	PERIODICE	APROV. CU PROD. ALIM. ȘI IND. SPĂLAREA RUFELOR PRESTĂRI DE SERVICIU ÎNTREȚINEREA IMOBILELOR ALIMENTAȚIA PUBLICĂ ACTIVITĂȚI SOCIAL-CULTURALE PRACTICAREA SPORTULUI ODIHNĂ ADULTILOR ASISTENȚĂ MEDICALĂ GARAREA VEHICOLELOR	MAGAZIE SPĂLĂTORII ATEL. CROITORIE CIZMĂRIE ETC. ATELIEE MECANICE RESTAURANTE, BUFETE SĂLI DE ÎNTRUNIRE - BIBLIOTECI TERENURI SPORT IZOLATE GRĂDINI DISPENSARE GARAJE	
	CURENTE	ÎNVĂȚĂMÎNTUL MEDIU ACTIVITĂȚI CULTURALE VIZIONARE DE SPECTACOLE PRACTICAREA SPORTULUI APROVIZIONARE CU PROD. SPEC. INSTITUȚII AD.TIV-POLITICE ASISTENȚĂ MEDICALĂ ODIHNĂ ÎN SPAȚII PLANTATE	ȘCOLI MEDII CASA DE CULTURĂ-CLUB CINEMATOGRAFE ANSAMBLURI SPORTIVE CENTRU COMERCIAL POȘTA MILITIE POLICLINICI PARCURI DE RAIÓN	
	SPECIALE	VIZIONARE DE SPECTACOLE ÎNVĂȚĂMÎNT SPECIAL ÎNVĂȚĂMÎNT SUPERIOR ASISTENȚĂ MEDICALĂ INSTITUȚII AD.TIV-POLITICE PRACTICAREA SPORTURILOR ODIHNĂ ȘI RECREAȚIE	TEATRU OPERA SALA CONCERT ȘCOLI SPECIALE UNIVERSITATE SPITALE INST. DE STAT ORG. OBȘTEȘTI COMPLEX SPORTIV PRAC. ORĂȘENESC	

Fig. 8. Distribuția dotărilor în funcție de unitățile structurale complexe, în viziunea autorilor Alexandru Budișteanu și Romeo Rău, în anul 1960. Sursa: Ștefania Boca. Redesenat după: Alexandru Budișteanu, Romeo Rău, „Microraiónul – Element Esențial în Sistemizarea Orașelor Noastre” *Arhitectura*, 6 (1960): 23.

Un factor care are potențialul de a rezolva problema dimensionării *unităților*, este dotarea, care acum trebuie să reprezinte extinderea *locuirii*, așa cum afirmă Romeo Rău și Dan Mihuță. Tot dotarea va fi și *elementul modelator* al locuinței și al întregii ierarhii de unități urbanistice complexe. Dotările social-culturale devin acelea care dictează ierarhizarea în diferite grupe urbanistice, dimensiunile acestor grupe, precum și numărul de locuitori dintr-o astfel de grupă. *Centralitatea* acestor ani se manifestă astfel prin intermediul dotărilor. „Radiația” dotării în teritoriu prezintă diferite grade de intensitate. Aceasta se poate raporta la un ansamblu de locuințe în oraș sau poate fi organizată pe specialități în cadrul unei rețele de astfel de obiecte.⁴⁸ Dotarea își manifestă centralitatea prin funcțiunea sa deosebită la nivelul ansamblului și prin zona de interes pe care o poate acoperi, de la un interes la nivel local, la unul zonal, până la cel orășenesc.

Așadar, teoria unităților urbanistice complexe are un dublu rol în abordarea subiectului centralității în perioada socialistă. În primul rând, ea reprezintă primul discurs emis de urbanistii români, care propun structurarea orașului la scări diferite. Rezultatul acestei teorii este de fapt o ierarhizare a *rarity* dotărilor, care se manifestă mai apoi în organizarea locuirii, în funcție de dimensiunea ariei în care acestea *radiază*. Importantă este în sine formarea unei prime opinii cu privire la centralitate. Dacă centrul secundar *avant la lettre* se formează în urma unor decizii de natură legislativă și economică, următoarele perioade ale urbanismului socialist vor avea la baza lor și *un discurs*. În mod cert, acesta va avea un rol secundar în discuția despre urbanismul socialist, deoarece în continuare aspectele politice și economice vor fi prioritare în desfășurarea activității de proiectare. Însă, existența unui discurs poate atesta și poate argumenta o serie de alegeri pe care urbanistii acestor ani le fac, cu precădere în orașele secundare, sau în acele orașe ca și Cluj, care încă nu dețin o schiță de sistematizare.

În al doilea rând, această teorie generează două tipuri de centralitate. Primul tip de centralitate este cel care se materializează în perioada cuprinsă între anii 1965-1969 sub forma *centrului ca obiect*. Cel de-al doilea tip de centralitate care se naște acum, dar va fi aplicat ulterior, este centralitatea secundară, care se va materializa prin intermediul centrelor secundare ale anilor 1974-1989.

4. Reevaluările Schiței de Sistematizare pentru Orașul Cluj

Capitolul face trecerea de la discurs, la practică în cazul orașului Cluj. În urma abandonului schiței de sistematizare a orașului începută în anul 1960, avizată în 1963 dar neimplementată, se semnează un nou contract în anul 1965 - contractul cu nr. 1/1965. Schița de sistematizare este de această dată proiectată intern, de D.S.A.P.C., însă nici această „nouă ediție” nu va avea un succes imediat în implementare, ea aflându-se încă în faza de avizare în anul 1969. Așadar, în perioada definirii teoretice a conceptului de *centralitate*, orașul Cluj se află încă în procesul de reevaluare a schiței de sistematizare – documentul care ar trebui să traducă centralitatea în termeni spațiali concreți. Întârzierea adoptării unei schițe de sistematizare a orașului Cluj scoate la iveală un proces greoi și defectuos.

Prin documente de arhivă – planșe și memorii de arhitectură - acest capitol arată pe de o parte faptul că discursurile vehiculate în această perioadă legate de centralitate sunt aproape nule în condițiile unui document care întârzie să apară, deoarece discursurile legate de centralitate nu vor putea fi puse în aplicare. Pe de altă parte, capitolul surprinde prin sursele arhivistice faptul că procesul schiței de sistematizare, este unul mai degrabă negociat, între arhitecții locali și instituțiile care au în sarcină avizarea acestora. Acest lucru va duce la o desincronizare între proiectele care se implementează în continuare în oraș și documentul care ar fi trebuit să le organizeze. Deși tema sistematizării este una

⁴⁸ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 53.

secundară în „economia generală a lucrării,” considerăm că ea a trebuit să fie discutată în contextul dezvoltării orașului

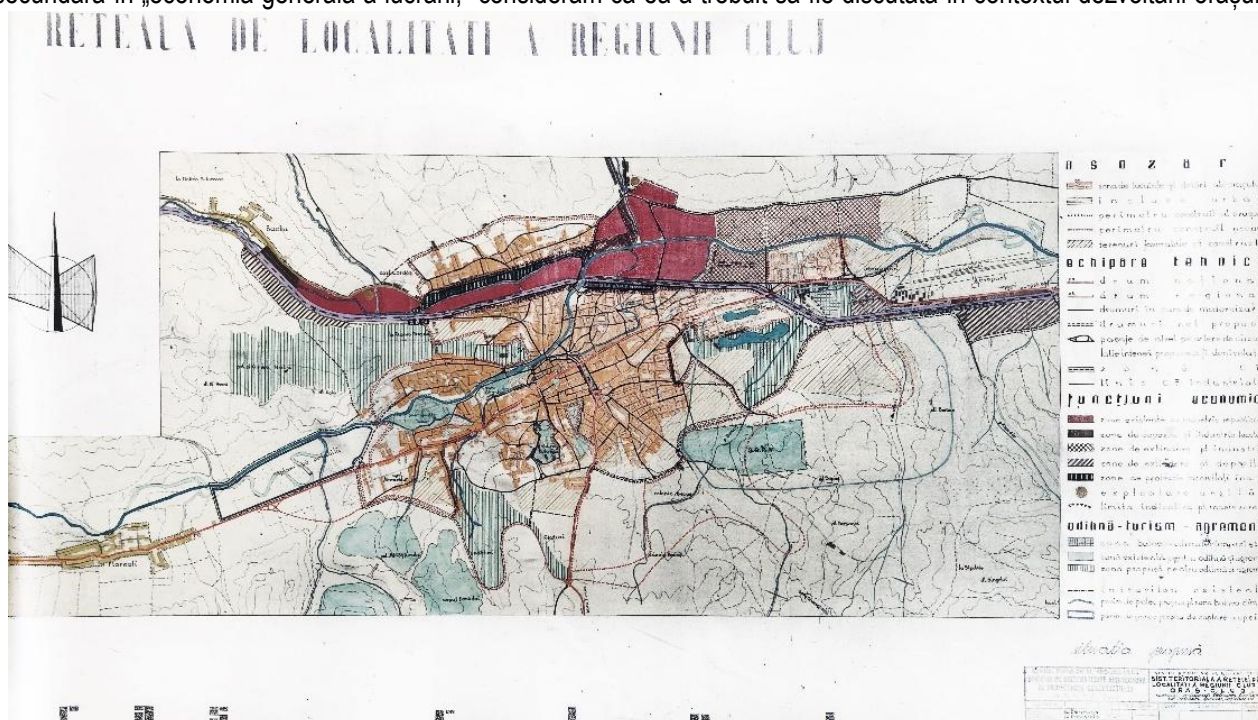

Fig. 9. Planul de sistematizare al orașului în 1966. Sursa: A.C.J., Fondul privat al I.P.J. Cluj-Napoca cu acces restricționat, Planșa „Situția propusă. Așezări, echipare tehnică, funcțiuni de odihnă, turism, agrement” a proiectului *Sistemizarea teritorială a rețelei de localități a Regiunii Cluj*, oraș Cluj, anul 1966.

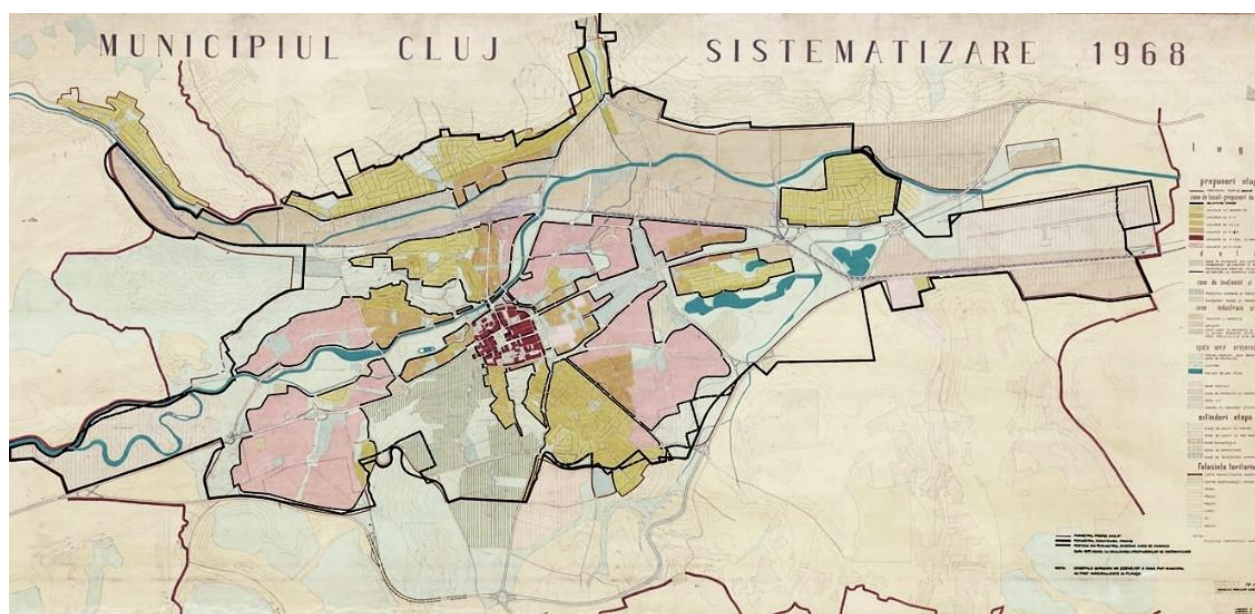

Fig. 10. Planul de sistematizare al orașului în 1968. Sursa: A.C.J., Fondul privat al I.P.J. Cluj-Napoca cu acces restricționat, Planșa „Planul general de sistematizare al orașului,” 1968.

Cluj în perioada socialistă, pentru a înțelege premisele spațiale și instituționale ale apariției centralităților după anul 1974.

Capitolul redă un al doilea moment de cotitură pentru profesie, care ar fi trebuit să rezolve și problema sistematizării orașelor, și anume cea de-a doua descentralizare a profesiei din anul 1968. Acum sunt înființate Institutele de Proiectare Județene (I.P.J.), în fiecare dintre cele 39 noi județe, care se desprind din cele 16 regiuni ale țării. Această distribuție a eforturilor de proiectare în teritoriu este menită să creeze investiții și cu precădere schițe de sistematizare. Aceasta deoarece odată cu Programul Național de Sistematizare din anul 1971, teritoriul țării trebuie să devină fundalul pe care se desfășoară proiectarea sistematizată. În martie 1970, Nicolae Ceaușescu dă instrucțiuni cu privire la

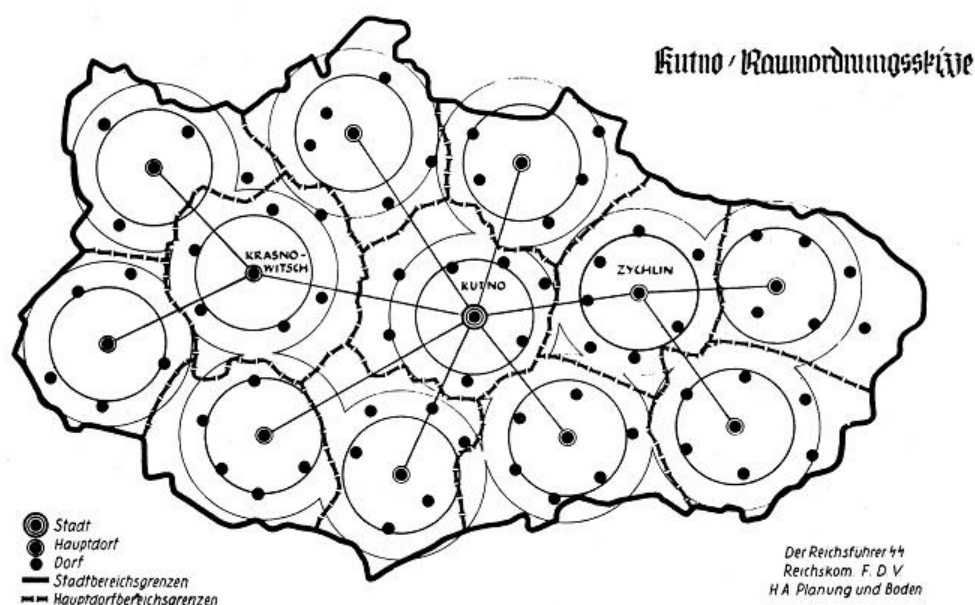

Fig. 11. Reprezentarea teoriei așezărilor cu rol central a geografului Walter Christaller. Sursa: Walter Christaller, *Central places in Southern Germany* (New Jersey: Prentice-Hall, 1966), 66.

dispersarea arhitecților în județe. Din anul 1971, toți absolvenții sunt trimiși în județe, pentru a fi repartizați uniform în orașele mai puțin atractive. Atât orașul București, cât și capitalele județelor mai mari - Cluj și Timișoara - au devenit zone „închise” pentru acești noi absolvenți.⁴⁹ În plus, urmând instrucțiunile lui Ceaușescu în ceea ce privește recrutarea și descentralizarea teritorială, sunt deschise 3 noi școli de arhitectură în Cluj, Timișoara și Iași. Ele sunt menite să producă absolvenți de o mai slabă calitate decât a celor din capitală, însă ele vor contribui cu siguranță la creșterea cantității de absolvenți. De fapt prin cele trei noi centre educaționale se caută un răspuns rapid asupra problemelor de locuire și sistematizare a orașelor. Se remarcă din nou superioritatea capitalei, la fel și dependența „provinciilor” de aceasta. Descentralizarea devine problematică în acest context, deoarece este evident că ea nu este introdusă pentru a crește calitatea proiectării în orașe, ci ea are rolul de a majora *cantitatea* de arhitecți.⁵⁰

5. Trecerea de la Directive la Normativitate (1974-1989)

Capitolul prezintă un nou val de teorii occidentale, vehiculate în publicațiile vremii în jurul anilor 1970 și care sunt apreciate ca fiind aplicabile și în cazul românesc. Printre altele, ideea de *sistem* primește un interes special în această perioadă. Studiarea *sistemelor* se datorează în mare parte dezvoltării *teoriei generale a sistemelor* de către biologul Ludwig von Bertalanffy. Teoria datează din anul 1949, însă ajunge să fie popularizată la nivel global abia în anii 1970.⁵¹

⁴⁹ Dana Vais, „Architects Displaced: Making Architecture at the Periphery in Communist Romania,” în *Proceedings of the Fifth International Conference of the EAHN - European Architectural History Network*, ed. Andres Kurg și Karin Vicente (Estonian Academy of Arts, 2018), 120. Există arhitecți care au văzut o adevărată oportunitate în acest „exil” din capitală. Pentru ei, orașele secundare sunt ascunse de raza vizuală a centrului. Paradoxul este că tocmai aceste locuri periferice sunt o oportunitate pentru unii arhitecți de a câștiga notorietate la nivel național. Liliana Iuga, „<<Don't Tell Me It Cannot Be Done; We Must Reach an Acceptable Solution!>> Politics, Professionals and Architectural Debates in Socialist Romania,” *Studies in History & Theory of Architecture* 6 (2018): 83.

⁵⁰ Ca o temă separată, se va putea observa că din acest moment descentralizarea oferă și un prilej de a deschide discuția despre specificitate locală. Arhitecții devin astfel factori ai dezvoltării care trebuie întocmită uniform la nivel național, dar trebuie să fie și specifică local. Specificitatea va fi o temă care va privi atât urbanismul, cât și arhitectura, acestea se doresc a se manifesta diferit de la oraș la oraș. Dana Vais, „Architects Displaced,” 120.

⁵¹ Teoria este lansată în urma celui de-Al Doilea Război Mondial, care grăbește dezvoltarea unor produse noi care se bazează pe un mix de diverse tehnologii. Spre exemplu dezvoltarea rachetelor balistice, care combină tehnologia mecanică, cu cea electrică și chimică și care mai apoi se bazează pe utilizarea umană – acest tip de sistem planificat în detaliu este unul dintre sursele de inspirație pentru Bertalanffy.

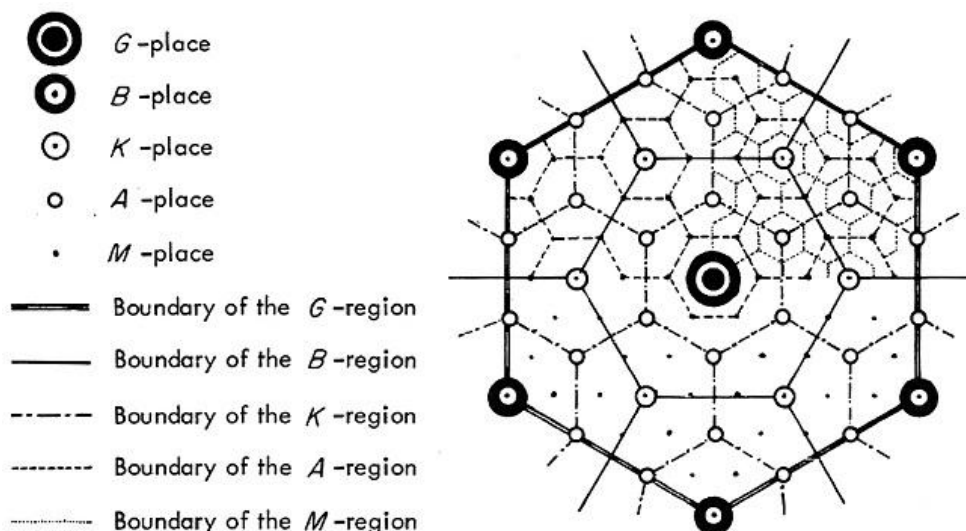

Fig. 12. Un exemplu de aplicare a teoriei lui Christaller în Germania de Est. Sursa: Bruno Wasser, *Himmels Raumplanung Im Osten: Der Generalplan Ost in Polen* (Basel: Birkhäuser, 1993).

Pe baza studierii sistemelor în teritoriul României, apar echipe de specialiști care elaborează tehnici noi pentru optimizarea și studierea sistemelor. *Sistemul* în România va atrage un interes pentru calcule, acumularea de informație, statistici și analiză. Gândirea matematică capătă și ea un loc de cinste în acest proces complex de sistematizare. Unul dintre adepții modelului matematic în sistematizare este arhitectul Mircea Enache. El vede în sistematizare un sistem unitar de variabile și relații care sunt formulate într-un limbaj matematic și care poate ajuta în analiza și sistematizarea unor comportamente urbane.⁵²

O altă teorie frecvent vehiculată în această perioadă este teoria așezărilor cu rol central.⁵³ Nici această teorie nu este una tocmai nouă, deoarece geograful Walter Christaller o dezvoltă în anul 1933. În viziunea sa, centrele sunt așezări care deservește bunuri și servicii zonelor înconjurătoare și au în primul rând un rol economic în teritoriu. Ierarhizarea centrelor se face în funcție de gama și pragul de bunuri, sau servicii, oferite de fiecare loc central, iar poziționarea centrului este dată de distanța maximă pe care oamenii sunt dispuși să o parcurgă pentru a obține un anumit bun sau serviciu. Teoria lui Christaller este fascinantă și prin reprezentările grafice care însoțesc teoria. Acestea prezintă centrele într-o ordine geometrică absolută, rezultând în structuri aproape *fractale* - fiecare centru pare să dea naștere altor centre mai mici, care sunt copii în miniatură a centrelor principale. Gustav Gusti numește acest sistem de centre dispersate în teritoriu „structuri sistemice”⁵⁴ și recunoaște că acestea au mai fost abordate de urbanistii români, însă ele nu au fost aplicate. Autorul se referă aici la *unitățile urbanistice complexe*, care au fost aplicate numai la scara cartierului, cu toate că acestea puteau fi aplicate și la scara orașului.

De fapt, reîntoarcerea la cele două teorii lansate în anii 1930 (teoria așezărilor cu rol central) și 1940 (teoria generală a sistemelor), duc și la o oglindire a discursurilor urbanistilor români din perioada interbelică, cu discursul urbanistilor români din perioada cuprinsă între anii 1970-1980. Centrul și sistemul duc la o serie de referiri la *optimizarea dezvoltărilor urbane*, la o „valorificare optimă”⁵⁵ a terenurilor orașelor, sau la dimensionarea optimă a unei localități.⁵⁶

*

Acel *sistem de sisteme* care se va obține prin intermediul centralității, va avea un loc de cinste în discursul anilor 1970 deoarece printre prioritățile statului se numără crearea de sisteme atât la nivel național, cât și la nivel local. Importanța *sistemului de sisteme* pentru prezenta lucrare rezidă în faptul că acesta anunță și crearea de orașe polinucleare - idee la

⁵² Mircea Enache, *Modele*, 59.

⁵³ Ironică însă, este preluarea unui model urbanistic care a folosit în special ideologiei naziste. Gustav Gusti, *Forme noi de așezare* (București: Editura Tehnică, 1974), 92.

⁵⁴ Gustav Gusti, *Forme noi*, 95.

⁵⁵ Doina Cristea, „Procesul de urbanizare,” în *Urbanismul în România*, coord. Cezar Lăzărescu (București: Editura Tehnică, 1977), 11.

⁵⁶ Gustav Gusti, „Forme noi,” 39.

Fig. 13. Diagramă a evoluției perimetrului intravilan, Cluj 1881-1976. Sursa: Ștefania Boca.

care va adera și orașul Cluj-Napoca.⁵⁷ Centralitatea devine din acest moment o unealtă de ordonare a orașului, dar și de urbanizare a acestuia. Acest lucru implică două aspecte. În primul rând, centralitatea va fi instrumentalizată în densificarea orașului, iar în al doilea rând, centralitatea devine un proces etapizat, care va fi facilitat de sistematizare. Aceste priorități ale statului vor putea deveni realitate deoarece în cadrul plenarei C.C. al P.C.R. din 25-26 martie 1974, are loc introducerea Legii 58/1974 *privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale*.⁵⁸

Odată cu legiferarea sistematizării, definiția acesteia se schimbă. După introducerea Legii 58/1974, sistematizarea depășește domeniul social-economic, al urbanismului și al amenajărilor. Legea Sistematizării prevede că aceasta trebuie să acorde „asigurarea unor condiții de viață egale pentru toți cetățenii țării,” se ocupă de „valorificarea resurselor din fiecare zonă a țării,” conservarea „frumuseților naturale, protejării pământului, apelor, aerului, pădurilor, zonelor verzi, a monumentelor istorice și de artă” și de realizarea unei infrastructuri edilitare eficiente.⁵⁹ Așadar, din acest moment sistematizarea nu se mai referă *doar* la planificarea teritoriului și la urbanism, în schimb, ea devine un document prin care economia, componenta socială, echiparea tehnică, industria, forța de muncă, aspecte ce țin de protejarea mediului dar și de potențarea cercetării și a culturii, sunt organizate în teritoriu. Sistematizarea devine instrumentul care oferă răspuns pentru *aproape* toate problemele țării, indiferent de natura și scara acestora. Dacă sistematizarea a fost înțeleasă ca o „activitate eminentă tehnică,” de acum ea trebuie să aibă un caracter mult mai *prospectiv*.⁶⁰

Având în vedere faptul că sistematizarea a devenit o chestiune care include o gamă mult mai vastă de subiecte, urbanismul, care este definit de același lexicon ca fiind o „disciplină științifică în cadrul sistematizării,”⁶¹ ajunge să fie depășit ca înțeles. Dacă în deceniul anterior urbanismul și sistematizarea se suprapun în definiție, acum sistematizarea ajunge să *absoarbă* disciplina de urbanism și să reducă doar la o *componentă* a sa. Lexiconul face atenționări inclusiv la faptul că unii arhitecți „folosesc pleonasmul <<sistematizare și urbanism>>”⁶² când de fapt sistematizarea are sensul ei propriu, acela de știință cu caracter pluridisciplinar, iar urbanismul se referă doar la o latură a acesteia.

⁵⁷ De acum folosi denumirea de *Cluj-Napoca*, deoarece reamintim faptul că aceasta se schimbă în anul 1974.

⁵⁸ Legea nr. 58 din 1 noiembrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974.

<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/351>

⁵⁹ Legea nr. 58 din 1 noiembrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974.

<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/351>. Art. 1.

⁶⁰ Gheorghe Sebestyen, „Între sistematizarea de ieri și cea de mâine,” *Arhitectura*, 3 (1974): 10.

⁶¹ Mircea Cardaș, coord., *Mic lexicon*, 364.

⁶² Mircea Cardaș, coord., *Mic lexicon*, 307.

*

Capitolul continuă cu descrierea situației sistematizării la nivel local. În jurul momentului apariției Legii 58/1974, evidentul interes politic în realizarea de proiecte de sistematizare, precum și dorința de a realiza centrele secundare ale orașului, vor grăbi procesul proiectului de sistematizare din Cluj-Napoca. În anul 1973 apare astfel, o nouă revizuire a schiței de sistematizare, prin proiectul cu numărul 109/1973. În linii mari, revizuirea din anul 1973 urmărește includerea tuturor punctelor pe care le prevede Legea Sistematizării, precum și avizarea unui document final care poate permite intervenții la scară mare în oraș. Pe lângă dorința de a structura orașul în *centre*, *noul urbanism* urmărește și obținerea densității, ea fiind speculată în repetate rânduri în actele legislative. Densitatea devine noul stindard sub care va sta practica construcției de locuințe. Prin urmare, este interzisă - din nou - construcția în afara limitelor intravilanului.

Prin memoriul scris al schiței de sistematizare aflăm că în anul 1973 este stabilit caracterul central pe care centrele secundare Mănăstur și Mărăști trebuie să îl aibă pentru cartierele din jurul lor. Ele trebuie să devină astfel, acele structuri care coagulează cartiere de locuințe în jurul lor. Documentele de arhivă ne arată și faptul că ansamblurile Gheorgheni și Grigorescu, care nu prezintă o formă de centralitate secundară, ci doar acele *centre-obiect* – care în unele cazuri nu au mai fost realizate - sunt alipite la acești noi poli, chiar dacă în realitate, cartierele Gheorgheni și Grigorescu se află la o relativă distanță față de Piața Mărăști, respectiv centrul Mănăstur.

6. Apariția Centrelor Secundare

După cum am mai menționat, discuția despre centralitate are un loc de cinste în discursul anilor 1970-1980. Faptul că este studiat și chestionat *centrul ca structură* a orașului, indică un interes pentru construirea de noi centre, însă de data aceasta, ele sunt un scop *declarat*. Discursul despre centru apare și datorită faptului că orașul, prin noile acte legislative, trebuie să se dezvolte masiv. Acest lucru implică extinderea rețelei și infrastructurii orașului existent, prin care se dorește crearea *sistemului de sisteme*, anticipat de Gustav Gusti. Acest capitol prezintă câteva dintre trăsăturile centrelor secundare în viziunea anilor 1980, precum și implementarea acestora în orașul Cluj-Napoca.

În acești ani se revine la ideea apărută la începutul anilor 1960, conform căreia uniformizarea orașului trebuie făcută de la interior, spre exterior, adică pornind din *centrul absolut*, spre centrele secundare. Centralitatea acestor ani, nu mai este înțeleasă ca o excepție în oraș. Centrul unic se dorește a fi de acum o structură morfologică, care trebuie să ajungă la toți locuitorii într-un mod echitabil. Acest lucru face ca repartizarea centrelor în oraș în mod unitar să fie una dintre provocările urbanștilor români.

Centrul este definit acum de asocierea unor *caractere centrale* pe o suprafață extinsă a orașului. Astfel, importanța și puterea centrului este dată tocmai de acele structuri cu caracter central distribuite uniform în tot orașul. Această definiție reflectă acea gândire a *sistemului de sisteme* care facilitează și o gândire „organică” asupra orașului, deoarece în textele anilor 1970 apar multiple referiri la *devenirea* orașului.

În volumul coordonat de Cezar Lăzărescu această idee este ilustrată prin exemplul Pieței Mihai Viteazul, din Cluj-Napoca. El spune că piața își îndeplinește scopul de a forma o centralitate cu un rol *specific* în zona centrală istorică. „Situată distanțat pe aceeași direcție, cele trei piețe rectangulare și noua piață triunghiulară la Cluj, (...) constituie cazuri caracteristice care merită toată atenția în sensul deplinei lor valorificări contemporane.”⁶³ Astfel, observăm faptul că proiectele pe care le-am numit „centre secundare *avant la lettre*,” și pe care le-am exemplificat prin proiectul Pieței Mihai Viteazul, înglobează câteva dintre ideile predecesoare marilor centre secundare, idei care sunt mai apoi reluate în momentul conceptualizării centrelor secundare.

Un aspect important care apare în această perioadă, este definirea unei distincții între *centralitate* și manifestările sale în mediul fizic. *Centralitatea*, este descrisă de fapt de Lăzărescu, prin sintagma de *caracter central*, care este înțeles ca fiind un comportament specific și care face ca un spațiu să fie perceput ca un element de *interes*.

*

⁶³ Alexandru Sandu, „Centrul Orașului,” în *Urbanismul în România*, coord. Cezar Lăzărescu (București: Editura Tehnică, 1977), 124-125.

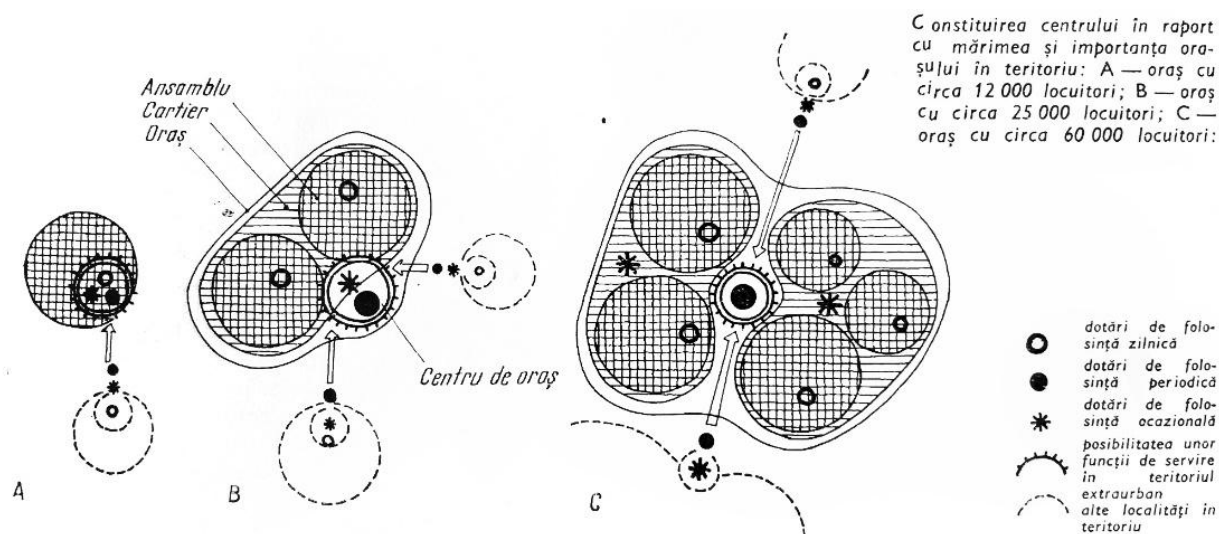

Fig. 14. Construcția unui centru în raport cu mărimea și importanța orașului în teritoriu. Sursa: Alexandru Sandu, „Centrul Orașului,” în *Urbanismul în România*, coord. Cezar Lăzărescu (București: Editura Tehnică, 1977), 104.

Față de perioada anilor 1960, când dotarea este *centrul* cartierului, dar și elementul generator al acestuia, de la jumătatea anilor 1970 și pe tot parcursul deceniului al optulea, dotarea își pierde rolul coordonator. Ea nu mai dictează dimensiunea cartierului, numărul populației pe care o deservește sau raza de deservire, ci se întâmplă reversul: dotarea va fi generată de împrejurimile sale. Rolul coordonator în așezare este preluat de locuire, care este cea care va impune și nevoia de dotare. În acest fel, atenția este mutată de la centrul ca obiect arhitectural izolat, la spațiul public adiacent, care însoțește dotarea și care devine centrul compoziției urbane, fie că poartă rolul de piață sau arteră de circulație.⁶⁴

*

În clasificarea tipurilor de centralități din perioada anilor 1970-1980, acest capitol reamintește unitățile urbanistice complexe, teoretizate în perioada anilor 1960. Amintim sectorul orășenesc și faptul că acesta reprezintă gruparea mai multor cartiere și că el este văzut ca fiind specific doar orașelor mari.⁶⁵ Centrului unui sector orășenesc, îi este corespondent *centrul de sector*.⁶⁶ Acesta este echivalentul unui *centru de cartier*, însă el înglobează funcțiuni de importanță orășenească și este acea structură care poate face parte din sistemul policentric orășenesc. Aceste tipuri de unități urbanistice complexe nu au fost construite în perioada anilor 1960, deoarece ele se adresau unei populații de peste 40.000 de locuitori, ceea ce era posibil de implementat doar în capitală. Odată cu accelerarea construcției de locuințe în perioada cuprinsă între 1974-1989, noile cartiere (care înglobează deja mai mult de 40.000 de locuitori), devin fezabile pentru a putea îngloba aceste *centre de sectoare*, care se pot lega la sistemul orașului policentric. De fapt, centrul de sector teoretizat - dar nerealizat - în anii 1960, este centrul secundar realizat în perioada anilor 1980.

Cu toate acestea, discursul anilor 1980 nu va reuși să materializeze în realitate aceste aspecte întocmai. Dorința partidului unic și a dictaturii ceaușiste de a consolida o anumită imagine prin aceste dotări însoțite de spațiile lor publice ample, vor crea o imagine monumentală, unde acea dimensiune umanistă și socială a perioadei anilor 1960 va lipsi cu desăvârșire. Din dorința de reprezentativitate, și nevoia centrului de a se extinde este uneori o idee pur *speculativă*. Rolul centrelor secundare de a crea spații reprezentative și impozante va fi evidențiat mai ales în proiectele finalului de deceniu al optulea.

⁶⁴ Acum are loc și o reală fetișizare a străzii, precum și a profilului acesteia, care trebuie să includă o atât spații pentru pietoni, cât și pentru mașină. În acest sens, apar o serie de studii cu privire la importanța străzii la nivelul echilibrului psihologic sau la nivel social. Mașina, strada, nodurile dedicate circulației auto și clădirile destinate garării automobilului vor avea un loc de cinste în studiile și proiectele acestor ani.

Sanda Mehedinu, „Strada și orașul,” *Arhitectura*, 3 (1974): 40. Liviu Damian, „Strada ca factor de echilibru psihologic,” *Arhitectura*, 3 (1974): 38. Mihai Macavescu, „Strada în centrul atenției!,” *Arhitectura*, 3 (1974): 38.

⁶⁵ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 71.

⁶⁶ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 75.

Fig. 15. Machetă de studiu pentru Piața Mărăști. Sursa: Emanoil Tudose, „Piața Mărăști,” în *Cluj-Napoca în proiecte: 50 de ani 1960-2010*, coord., Eugeniu Pănescu (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2016), 281.

*

O nouă perspectivă asupra modului în care trebuie să fie *aplicat* urbanismul apare în primul rând, în urma speculațiilor din plan legislativ, prin Legea 58/1974 și Legea 37/1975, care prevăd abordarea unui urbanism dens, care respectă un anumit aliniament și regim de înălțime, adică un urbanism de tip *închis*. Argumentul principal pentru această schimbare constă în eșuarea modelului urbanismului deschis. Explorarea urbanismului de tip *închis* este aplicabilă mai ales în orașele din Transilvania, unde noile cartiere care abordează urbanismul de tip deschis „constituie un element contrastant în plus.”⁶⁷ Un al doilea argument este un aparent *revival* al interesului pentru orașul istoric, care reprezintă în fapt originea urbanismului *închis*.

Totuși, capitolul subliniază paradoxul dat de faptul că *noul* urbanism se dorește a fi construit pe un model tradițional. Urbanismul socialist, care trebuia să producă, „făurirea omului nou, profund devotat socialismului și comunismului”⁶⁸ trebuie să se bazeze acum pe trecutul său *burghez*. Aceste contradicții manifestate prin revenirea la modelul istoric marchează de fapt începutul unei perioade peste care domnește confuzia.

*

Capitolul tratează în final, studiul de caz al Pieței Mărăști - primul centru secundar apărut în orașul Cluj-Napoca. Deși el este numit *centru secundar* doar după anul 1974, ideea de a construi cele două nuclee (Mărăști și Mănăștur) care ar fi trebuit să degreveze centrul unic, apare încă din anul 1965. Dintre cele două, Piața Mărăști va fi prima, ea bucurându-se de un teren plat, față de al doilea centru secundar, centrul Mănăștur, care este amplasat pe un teren cu o topografie mult mai provocatoare.

Proiectul pentru Piața Mărăști va avea din anul 1965 o istorie tumultuoasă, pe care capitolul o arată grafic prin documente de arhivă, și la nivel discursiv, prin memoriile scrise ale proiectelor. În anul 1969 apare ideea concursului pentru Mărăști, ale cărui concluzii se stabilesc în anul 1971. Detaliul de sistematizare început de Emanoil Tudose în acest an, va deschide o întreagă serie de documentații care vor avea ca scop implementarea Pieței Mărăști, care va da naștere

⁶⁷ Petre Derer, „Locuirea urbană și problemele locuinței,” în *Urbanismul în România*, coord. Cezar Lăzărescu (București: Editura Tehnică, 1977), 52.

⁶⁸ Nicolae Ceaușescu, *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii* (București: Editura Politică, 1971), 7.

Fig. 16. Planul cartierului Mărăști cu indicarea clădirilor propuse și construite. Sursa: Ștefania Boca.

mai departe cartierului Mărăști. În propuneri cel puțin, cartierul vizează completarea și continuarea pieței Abatorului de la vest și se va întinde până la Piața Avram Iancu, iar la sud va fi delimitată de versantul sudic al orașului. În realitate propunerea nu va fi finalizată, deoarece studiul pentru Piața Mărăști se va extinde pe întreaga perioadă a anilor 1980, iar căderea comunismului va duce la nefinalizarea proiectului.

Capitolul redă o serie de secvențe din parcursul proiectului pentru Piața Mărăști și încearcă să scoată în evidență o serie de caracteristici ale proiectului, precum și implementarea primului centru secundar al orașului. Aceste lucruri scot în evidență o serie de aspecte problematice care apar la nivelul orașului Cluj-Napoca și arată faptul că procesul de proiectare și construcție nu a fost unul liniar, ci a fost un proces dictat de chestiuni politice, economice și tehnologice disponibile la nivel local. Acest lucru va duce la o succesiune de reluări și reformulări ale proiectului.

*

În final, este făcută o scurtă trecere în revistă a proiectelor pentru centrul Zorilor și centrul Mănăștur, prin care este exemplificată relația strânsă dintre o planificare dominată de legea sistematizării și începutul unui declin în gândirea și practica de arhitectură. La nivelul orașului Cluj-Napoca centrele secundare ale orașului aduc în lumină o instabilitate în discursul politic și în aspectele administrative ale orașului, care arată discrepanțe între intenții și rezultate concrete.

7. Concluzie

Capitolul scoate în evidență ideile principale pe care le discută teza și evidențiază metodele diferite prin care centralitatea secundară a fost pusă în aplicare în perioada socialistă. Teza urmărește cronologia apariției diferitelor tipuri de centralități în orașul Cluj-Napoca, și dezvăluie strategiile de articulare a noilor centre secundare, cât și o serie de discontinuități generate de schimbările politice, economice sau legislative. Acestea din urmă scot în evidență tensiunile dintre intențiile politice, discursul teoretic, și în final, punerea în practică.

Tipurile de centralități identificate - centrul secundar *avant la lettre*, centrul ca obiect și centrul secundar *numit* - nu apar simultan, ci în etape, fiecare dintre acestea fiind influențate de conjuncturile ideologice, de aspectele economice și de modificările legislative ale momentului. Potențialul acestor tipuri de centralități coerente, este transformat astfel, într-o succesiune de inițiative nesincronizate. Lucrarea dezvăluie faptul că dezvoltarea tipurilor de centralități secundare pornește de la inserții punctuale, la scara obiectului, ajungând în final la restructurările care au un impact la scara orașului. Ele oglindesc interesul și implicarea politică în construcția orașelor românești și marchează totodată o evoluție treptată către un tip de planificare tot mai standardizată și restrictivă cu privire la rolul arhitectului. Dacă centralitatea apare sub forma unui obiect arhitectural în perioada cuprinsă între anii 1950-1960, pe măsură ce tensiunile politice și legislative cresc, accentul se mută pe un alt tip de intervenție. Atenția spre obiectul arhitectural va fi treptat înlocuită cu o atenție la scara ansamblului arhitectural și mai apoi cu o viziune globală asupra orașului, care va fi ghidată de procesul sistematizării. Această tranziție duce la diminuarea graduală a importanței arhitecturii, care devine simplu *instrument* de implementare.

Astfel, chiar dacă fiecare etapă de dezvoltare a centralității, vede în modelul de centralitate pe care îl produce, o oportunitate de modernizare urbană și socială, acestea ajung să marcheze mai curând momente de cotitură în cultura arhitecturală. Cronologia centralității marchează în acest fel și o tranziție de la idealul modernizator, la un formalism birocratic, bazat exclusiv pe indicații politice.

Structura lucrării urmărește cronologia centralității, și o analizează pe trei paliere: la nivel politic, discursiv, și apoi la nivelul implementării centralității în orașul Cluj-Napoca. S-a urmărit așadar relația dintre cadrul ideologic centralizat la nivel național, care se manifestă prin ordine legislative, politice și discursive; și pe de altă parte modul în care aceste mecanisme au fost implementate la nivel local, în orașul Cluj-Napoca. Această dualitate dintre intenție și rezultat, reflectă în final o serie de situații „imperfecte” la nivel local, din punct de vedere al condițiilor tehnice sau al abilităților administrației locale.

Proiectele implementate în Cluj-Napoca arată că implementarea centralităților este împiedicată de o lipsă de experiență din partea arhitecților - care se manifestă cu precădere la începutul perioadei socialiste - și de un discurs teoretic și politic care se schimbă constant. Studiile de caz mai relevă și faptul că există anumite eșecuri administrative sau vulnerabilități ale sistemului, unde birocrăția este înlocuită de decizii luate de arhitecții locali. Aceste vulnerabilități se întrevăd în cazul planurilor de sistematizare, care întârzie să apară, precum și în apariția unor detalii de sistematizare care se dezvoltă fără a avea în vedere o strategie la nivelul orașului.

Lucrarea încearcă să redea pe cât posibil *reconstrucția* unor scenarii de avizare a planurilor de sistematizare prin documentele de arhivă, oferind o imagine detaliată asupra procesului decizional și diverse variante de proiect pentru centrele secundare ale orașului. În cazurile în care identificarea planșelor originale nu s-a putut realiza, analiza este completată cu materiale „oficiale” apărute în revista *Arhitectura*, sau în ale publicații contemporane. Astfel se urmărește completarea planurilor nefinalizate cu argumentele și rațiunile oficiale ale eșecului lor. În acest sens, lucrarea are și rolul de a completa o „istoriografie a neconstruitului,”⁶⁹ în cadrul căreia procesul de proiectare este mai important decât proiectul realizat. În cazurile în care nu au fost identificate argumentele oficiale pentru nefinalizarea unora dintre proiecte, am considerat nefinalizarea ca fiind una *accidentală*. Însă aceste lipsuri din materialele arhivistice au dus la o ușoară ezitare în a face interpretări.

Un aspect delicat îl constituie relațiile subiective ale arhitecților implicați în proiectele vremii. Lucrarea încearcă să trateze aceste surse cu prudență, evitând propagarea acelor „legende urbane,” care nu pot fi susținute prin documente oficiale. În unele cazuri aceste declarații s-au dovedit a fi într-o oarecare măsură verificabile prin intermediul publicațiilor

⁶⁹ Termen împrumutat de la Daniel M. Abramson.

vremii. În alte situații, verificarea acestor declarații a fost imposibilă. În aceste instanțe lucrarea încearcă - pe cât posibil - să rămână imparțială.

Abordarea unei perioade care se desfășoară pe parcursul a trei decenii (1958-1989) a impus într-o primă fază a studiului un real impediment, deoarece scrierea unei istorii cuprinzătoare și „mari” a urbanismului nu a reprezentat scopul acestei lucrări. Lucrarea a încercat să studieze îndeaproape subiectul punctual al *centralității secundare*, însă nu rare au fost ocaziile în care istoria mare ne-a captat atenția, lăsând subiectul centrelor secundare să fie *secundar*. Cu toate acestea, lucrarea de față este o încercare de a reda o istorie punctuală, dar care este ancorată în contextul larg al arhitecturii și urbanismului socialist. Recunoaștem totuși, că această *stare de echilibru* a fost una greu de găsit.